biblioteca școlarului

ION NECULCE

LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI

Litera INTERNAȚIONAL

biblioteca școlarului

Ion
NECULCE

LETOPISEŢUL ŢĂRII MOLDOVEI

Litera
INTERNAŢIONAL
BUCUREŞTI — CHIŞINĂU

REFERINŢE ISTORICO-LITERARE

Cugetarea ascuţită şi puţintel sceptică pe care o găsim în proverbe, expresia colorată şi plastică, alternanţa de zâmbet şi tristeţă, tot sufletul poporului, variat ca o primăvară de la noi, le găsim în cel dintăi povestitor artist al nostru, Ion Neculce — care nu e un mare cărturar, cum au fost Costineştii, şi care vorbeşte ca un răzăş sfătos de odinioară. Năcazurile săracei Moldove Neculce le-a avut scrise în inima lui, cum spune însuşi. În marginile limbii simple şi înţelepte, a adunat în cronica lui comori de frumuseţi artistice. Letopiseţul său mi-i carte de căpătâi — şi de câte ori îl deschid mi se umple sufletul de plăceri rare. [...]

De la Ion Neculce şi până la Creangă a curs vreme îndelungată: aproape două veacuri. Şi în unul şi în altul simţesc însă sufletul cel veşnic al neamului. Şi la unul şi la altul găsesc caracterele specifice ale poporului nostru. Şi unul şi altul au înflorit pe aceste plaiuri şi au scos la soare vechile comori. Amândoi au făcut parte din acea familie de oameni rari şi ciudaţi care ies din când în când de pe drumurile obşteşti şi se răzleţesc cântând, cu ochii spre cer. Ca şi ei, odinioară, câte un păstor necărturar se înălţa pe aripi de gânduri şi de visuri, cântând sfios frumuseţa veşnic schimbătoarelor lucruri şi jalea scurtei şi trecătoarei vieţi. Aici e panteonul meu literar, simplu şi rustic, fără podoabe, ca natura, însă măreţ ca şi dânsa. Simţindu-mă al acestui popor şi al trecutului şi ucenic al acestor mari înaintaşi, le închin lor clipa solemnă de acum, în care o adunare aşa de aleasă pe ei îi cinsteşte în umila mea operă.

MIHAIL SADOVEANU, Poezia populară. *Discurs rostit în şedinţă solemnă la 9 iunie 1923, Academia Română.*

Arta este una prin prieteşug, însă diversă prin conţinut şi suflet.

Romanul francez, cu subiect el-ea şi al treilea, e în general operă de analiză şi de fineţă. Cu totul altceva e romanul englez. M-me de La Fayette şi George Elliot stau la doi poli opuşi. Leopardi, Musset, Heine şi Eminescu

reprezintă feţe cu totul deosibite ale artei eterne. Acel suflu de lirism fierbinte pe care îl găsim într-o baladă unică în toate literaturile, cum e „Mioriţa“*, e una din notele distincte ale literaturii noastre. Tinereţea şi frăgezimea primitivă a literaturii noastre populare nu se putea să nu pătrundă în literatura noastră cultă şi să nu-i imprime, prin aceasta, caracter. Din acest izvor a băut Eminescu; din el purcede Creangă; otrava aceasta dulce o constatăm şi într-un scriitor de istorie cum a fost Ion Neculce. Firea noastră balansează între contemplaţie orientală, ironie, entuziasm liric. Lenea noastră, lipsa noastră de tenacitate, de disciplină, avânturile noastre în gol, capacităţile de jertfă, blândeţa şi toleranţa noastră, toate ies din aceeaşi picătură în plus cu care Dumnezeu a dozat seminţia noastră.*

Răsfoind paginile lui Ion Neculce, îl vom găsi artist subt acest aspect anumit. […] Fără acel mediu prielnic, şi excitant, aş putea zice, fără pildele eroice ale lui Miron Costin şi Dimitrie Cantemir, Ion Neculce ar fi rămas mort şi nevalorificat, cum, fără îndoială, s-a întâmplat de multe ori la noi, în lungul vremurilor de restrişte prin care a trecut acest popor. […]

Aceeaşi simplicitate, aceeaşi naturaleţă, aceeaşi putere de expresie, care fac din Ion Neculce cel dintăi povestitor artist al nostru. Ca şi poezia populară, opera lui Ion Neculce nu este îndestul de bine cunoscută şi îndeajuns preţuită. Ca şi poezia populară, paginile frumoase ale lui Neculce trebuie să fie un îndreptar pentru toţi acei care ţin, în ţara noastră, un condei în mână. Istoria trecutului nostru Neculce a avut-o „scrisă în inima lui“, cum singur zice.

Ca să fim şi noi, ca el, ai neamului nostru, trebuie să ţinem neîntrerupt legătura cu tot ce-i caracteristic şi frumos în trecutul nostru literar, cu izvoarele vii. Să ne începem ucenicia literară de la popor şi de la dumnealui Ion Neculce, biv-vel-vornic în Ţara-de-sus.

MIHAIL SADOVEANU, Ion Neculce, scriitor artist, *Focşani, 1936.*

Odată ce Ureche a făcut cronica lui, Miron Costin şi toţi ceilalţi cari se vor perinda vor sta supt influenţa acestei cronici, şi, la rândul lui, Neculce a suferit-o.

Dar la Neculce sunt de observat încă două lucruri. El s-a întâlnit cu ruşii şi a trebuit să treacă în Rusia, să se găsească în mijlocul societăţii ruseşti, care ţin să observ acest lucru, mai ales faţă de anumite păreri exprimate de scriitori mai tineri, cari în această privinţă hotărât că greşesc — nu-i plăcea fiindcă era prea mult strânsă într-un fel de disciplină de cazarmă, greoaie, care pentru dânsul, moldovean deprins a trăi şi a vorbi

oarecum liber, era o suferinţă de fiecare moment. Şi această judecată o întâlnim, de altfel, şi într-un raport al unui saxon venit în Muntenia pe la 1690: dorinţa lui Petru cel Mare de a câştiga pe munteni nu poate avea sfârşit rodnic, crede el, pentru că era „ein Herr allzu streger Disciplin“, „un om de o disciplină prea strânsă“. Dar Neculce mai spune şi altceva: lui nu-i place Rusia pentru că nu sunt cărturari, pentru că, am zice azi, oamenii de acolo nu au preocupaţii intelectuale. Petru credea că face o revoluţie atunci când silea pe orice rus să umble proaspăt bărbierit, ori ca fiecare să citească aritmetica lui. Dar, când, prin măsuri oficiale, cu jandarmul şi soldaţii sileşti o naţie să înveţe ce este aritmetica, îşi poate închipui oricine că acolo nu este prea multă intelectualitate.

În societatea aceasta, dacă nu a găsit intelectualitate, Necule a găsit totuşi altceva: a găsit un orizont politic care nu era în Moldova. Rusia avea ambiţii în toate părţile, ambiţii de putere mare, şi la Ion Neculce, într-o anumită fază a lui, se vede o necontenită privire asupra împrejurărilor de aiurea, care constituiau deci pentru el un nou izvor de informaţie pe care desigur nu l-ar fi avut altfel.

La o parte de povestirea însăşi, prinsă în anumite limite cronologice, fără nici un fel de pretenţie cronicarul adauge un capitol de istoria românilor în ceea ce numeşte O samă de cuvinte. *Originea acestor delicioase scene o cunoaştem; sunt legende pe care le culege Neculce. Simţul poeziei populare a putut fi pierdut în vremea în care scria el şi poezia să fi trecut în proză. Se poate pune astfel, la noi, cu prilejul lui Neculce, întreaga discuţie care s-a pus cu privire la povestirile despre regii franci din cronica lui Grégoire de Tours, singura prin care cunoaştem pe Merovingieni: cuprinde ea legende care fuseseră cândva cântece populare, ceea ce după părerea germaniştilor ar duce la concluzia că trebuie să vedem o origine germanică a cântecului popular însuşi, ori au fost de la început numai simple legende?*

Dar Neculce, indiferent de caracterul plin de ispite literare al acestor povestiri, nu le amestecă niciodată cu realitatea; el le pune de o parte şi face o deosebire între legendă şi istorie, ceea ce nu s-ar fi întâmplat la un om care ar fi avut mai puţin simţ critic. El vede că aici nu este adevărul istoric, dar cu toate acestea le cuprinde lângă cronică întocmai ca şi Stolnicul Cantacuzino, care spune că istoria trebuie să întrebuinţeze şi cântecele bătrâneşti şi legendele din popor. E aceeaşi stare de spirit şi la unul şi la celalt, numai cât unul prelucrează acest material istoric, celalt nu se ocupă de acesta, ci, pur şi simplu, pare a spune: iată, când veţi scrie istoria ţării, vă pun la dispoziţie un material care nu trebuie să se piardă.

Acelaşi orizont occidental, cu un amestec care la Neculce nu se întâlneşte, căci el înţelege să scrie numai moldoveneşte, fără a introduce cuvinte străine, fără a latiniza, se întâlneşte şi în opera istorică a lui Radu Popescu, din Ilfov, marele duşman în scris al lui Şerban Cantacuzino. E un cronicar politic deosebit de interesant, fiindcă, de o parte, în felul cum povesteşte el în memoriile lui, se apropie de Miron Costin şi de Neculce, dar, în acelaşi timp, sau, mai bine zis, într-un anume moment din dezvoltarea scrisului său, el este şi un martor al vremurilor sale, spuind lucruri pe care le-a săvârşit şi el însuşi.

NICOLAE IORGA, Istoria literaturii româneşti. Introducere sintetică, *Ediţie îngrijită, note şi indici de Rodica Rotaru, Prefaţă de Ion Rotaru, Editura Minerva, Bucureşti, 1985, p. 96–98.*

Cele mai strălucite pagini literare în tot cursul literaturii noastre vechi le-a scris Ion Neculce. [...]

Dacă am vrea să facem o paralelă între ceilalţi cronicari şi Neculce, atunci cel mai apropiat de el în felul de a povesti e Radu Popescu, care, întocmai ca Neculce, iubeşte amănuntele, îi place să descrie situaţiile în culori vii, cu un cuvânt, îi place să povestească. Şi unul şi altul rămâne personal de la un capăt la altul al cronicii sale. Dar ce deosebire între sufletul curat, între simţul de dreptate şi spiritul aristocrat al lui Neculce, şi firea pornită spre ură şi nedreptate ori lipsa de caracter şi de cultură sufletească a parvenitului Popescu, care scrie ca să-şi răzbune sau să-şi facă mână bună la cei de sus! În privinţa firii sale, Neculce se aseamănă cu Grigore Ureche şi cu Miron Costin, cu acei boieri cu iubire de ţară ori cu patriotism cald, care iau pana în mână pentru ca să nu se uite trecutul neamului moldovenesc. Neculce nu are în măsură tot atât de mare cu logofătul Miron discernământul istoric şi, mai ales, e mai puţin erudit decât Nicolae Costin, de care se deosebeşte mai mult. Cultura lui nu întrecea pe aceea a boierilor de pe timpul său; latineşte probabil că nu ştia. Dar aceste cunoştinşe nici nu le credea necesare şi simţea o repulsiune firească faţă de citaţiile din autori străini. În Prefaţa sa ne spune că şi-a scris letopiseţul până la Duca cel bătrân „de pe neşte izvoade ce au aflat pe la unii şi alţii", dar mai ales „din auzitele celor bătrâni boieri", „iară de la Duca Vodă cel bătrân înainte, până unde s-a vedea, la domnia lui Ion Vodă Mavrocordat, nici de pre un izvod a nimărui, ce au scris singur, dintru a sa ştiinţă, cât s-au tâmplat de au fost în viaţa sa. Nu i-au mai trebuit istoric străin să citească şi să scrie, căci au fost scrise în inima sa".

Totuşi respectul său pentru istoriografie şi pentru istoricii eruditţi îl face să renunţe un moment la felul lui de a scrie care-i convenea lui mai mult. Acest scriitor, care înainte de toate era un povestitor, ar fi dorit să împodobească letopiseţul ţării sale cu legendele atât de interesante care circulau pe atunci din gură în gură. Scriitorul deprins a spune totdeauna cuvântul potrivit spre a invia pe un mort scump din istoria ţării sale, găsea în aceste elemente tradiţionale, povestite de bătrâni şi cântate de popor, nota caldă, trăsăturile caracteristice care ar fi dat povestirii sale asupra vremurilor de demult plasticitatea naraţiunii evenimentelor contemporane. Dacă ar fi fost fără premergători, Neculce ar fi plăsmuit desigur din aceste amintiri tradiţionale o istorie vie şi literară a neamului său. Dar citind scrierile celorlalţi, şi mai ales ale lui Miron Costin, el observă asprimea cu care judeca acesta „basnele şi scorniturile" lui Eustratie Logofătul, Simion Dascălul şi Misail Călugărul. Afară de aceea, el rămase oarecum nedumerit văzând că Miron Costin, care desigur cunoştea şi el aceste tradiţiuni, nu le-a dat nici o însemnătate.

De aceea Neculce părăseşte planul de a-şi împodobi letopiseţul cu ele; dar era prea mult un om de gust, era un prea mare artist, ca să renunţe cu totul la ele. […]

Astfel Neculce pune, ca un fel de introducere la Letopiseţul Ţării Moldovei *acea* Samă de cuvinte *ce sunt auzite din om în om, de oameni vechi şi bătrâni şi în letopiseţe nu sunt scrise, în care el ne-a păstrat ştiri preţioase despre vremile apuse. Peste 200 de ani, poeţii noştri mari şi-au scos din ele motivele celor mai frumoase poezii epice româneşti. De aici a luat Bolintineanu subiectul baladei sale* Mama lui Ştefan cel Mare*, de aici Negruzzi şi Alecsandri motivele poemelor* Aprodul Purice *şi* Dumbrava Roşie. *Neculce le-a adunat de unde le-a găsit, din popor şi de la boierii bătrâni, la care se păstrau legendele orale despre începuturile familiilor boiereşti.*

În aceste patruzeci şi două de „istorii" scrise de Neculce în felul simplu şi naiv cum i s-au povestit, putem vedea începutul naraţiunii epice în literatura română. Căci Neculce nu e numai un izvor nesecat pentru istorici, care din scrierile lui pot reconstrui şi istoria culturală, pe lângă cea politică, a veacurilor XVII—XVIII, ci el, prin limba sa frumoasă, prin sinceritatea tonului, prin vioiciunea stilului şi plasticitatea figurilor întrebuinţate, e cel dintâi povestitor literar de talent mare al nostru. Letopiseţul său a fost cel mai citit dintre toate cronicile româneşti, ceea ce dovedesc multele copii în care ni s-a păstrat.

SEXTIL PUŞCARIU, în Istoria literaturii române, Epoca veche*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1987, p. 128, 133–135.*

Opera lui însă continuă şirul marilor cronicari din secolul precedent. Prin conţinutul ei, ca şi prin formă, prin concepţia de care este pătrunsă, ea nu se apropie nici de opera erudită a lui Dimitrie Cantemir, care aparţine unei alte şcoli, nici de compilaţiile puţin reuşite a[le] cronicarilor din secolul al XVIII-lea. Letopiseţul lui Ion Neculce se integrează ca stil, ca tendinţe şi ca idealuri, în spiritul secolului al XVII-lea, ceea ce ne face să-l tratăm alături de Miron Costin, pe care el a ştiut să-l continue ca nimeni altul.

Nici unul din cronicarii noştri mari şi mici ai epocii n-a ştiut să-şi îmbrace gândul şi sentimentul într-o haină mai aleasă a graiului strămoşesc ca Ion Neculce. Letopiseţul lui este dovada cea mai strălucită că limba poporului nostru este în stare să redea sentimentele omeneşti cele mai gingaşe, să ne zugrăvească pictural orice imagine şi să ne povestească cu toate amănuntele întâmplările trecutului. Sinceritatea şi marea pricepere a lucrurilor, durerea pentru nevoile altora, iubirea caldă de neam şi de ţară — iată notele caracteristice ale scrisului lui Ion Neculce. Este cel mai talentat prozator al vechimii, prevestitor al marelui Ion Creangă. […]

Letopiseţul propriu-zis este precedat de o Samă de cuvinte *[…] Dar ele însele sunt adevărate comori de naraţiuni poetice. […] Ceea ce este caracteristic pentru O samă de cuvinte, este faptul că prin ele se inaugurează în literatura noastră veche un nou gen al scrisului — o naraţiune epică, simplă şi sobră, care păstrează coloritul timpului, un fel de început de nuvelă istorică. […]*

Îmbinarea elementului de tradiţie cu izvoarele scrise, precum şi expunerea liberă, curentă, ca şi limba lui expresivă, plastică, dau un farmec deosebit cronicii lui Ion Neculce.

Cât priveşte partea cronicii lui Neculce în care el descrie evenimentele petrecute sub ochii lui, ea este de o bogăţie neîntrecută. El cunoaşte bine tot ce se petrece în Moldova vremurilor lui: viaţa la curtea domnească, certurile boierilor moldoveni, intrigile la Poartă, raporturile Moldovei cu vecinii, nenorocirile care se abat asupra ţării. Şi Ion Neculce ştie să motiveze anumite întâmplări, să le pună în legătură cauzală unele cu altele, să le dea o interpretate personală. Pentru anii petrecuţi în exil, el dă mai puţine informaţii cu privire la viaţa internă a Moldovei. Aici el se documentează asupra faptelor de la contemporanii lui.

Ion Neculce este un excelent cunoscător al oamenilor. El ştie să observe şi să găsească în om nota dominantă a însuşirilor lui. Personagiile principale din cronica lui sunt oameni vii, cu neajunsurile şi cu însuşirile lor bune. Fiecare din aceste personagii îşi are caracteristica lui.

Şi Ion Neculce ştie să caracterizeze oamenii prin câteva trăsături. El este un foarte bun portretist. [...]

De o bogăţie neasemuită sunt ştirile externe din letopiseţul lui Ion Neculce. Cronicarul nostru trăieştre vremurile marilor evenimente din Europa şi aăleî marilor împăraţi şi regi. Epoca strălucită a lui Ludovic al XIV-lea din Franţa, a îndrăzneţului rege Carol al XII-lea al Suediei, a lui Mahomed al IV-lea din Turcia, a reformatorului Rusiei, Petru cel Mare — este o epocă de mari prefaceri, care vestesc vremuri mai noi, epoca războaielor de lichidare a trecutului. Nu există capitol în opera lui Ion Neculce în care să nu se vorbească despre ceea ce se face la vecinii noştri şi în Europa. [...]

Opera lui Ion Neculce este pătrunsă de o adâncă idee morală. Sinceritatea letopiseţului lui Ion Neculce şi sentimentul de dreptate de care este străbătut dau o deosebită valoare etică operei lui. După concepţia lui Ion Neculce, viaţa popoarelor şi a indivizilor se conduce după anumite principii care au la bază morala creştină. Omenia, iubirea de oameni, dragostea pentru cei mulţi, pentru cei săraci, sunt principiile după care se conduce Ion Neculce. [...]

Ion Neculce este un înfocat patriot. Moldova, nevoile ei, nenorocirile care se abat peste capul ei, suferinţele locuitorilor ei sunt suferinţele şi nevoile lui. Acolo unde este vorba de ţara lui, de nedreptăţile care se fac acestei ţări de către străini când este vorba de exploatarea ei de către fel de fel de venetici, sufletul lui Ion Neculce se umple de revoltă şi fraza din cronica lui devine patetică, tăioasă, ca fraza profetului care aruncă blesteme. [...]

Ion Neculce înţelege procesul istoric, ca şi predecesorii săi, ca o manifestare a puterii divine, care se arată oamenilor pentru învăţătură. El se ridică contra acelora care-i pârăsc pe domnitori. Aceştia sunt „stăpâni şi pomăzanici“ (unşi) ai lui Dumnezeu. Moldova se găseşte în mari suferinţe; cronicarul exclamă: „doar Dumnezeu de ar face milă“. Acei care păcătuiesc contra oamenilor sau a ţării ispăşesc păcatul.“ Păcatul şi osânda aduc „sărăcie şi cazne“. „Osânda nu se iartă, nici trece pe om“. În omorârea lui Brâncoveanu cronicarul crede că poate fi osânda Moldovei, în contra căreia el a uneltit. Deci, destinul răzbunător conduce treburile ţării.

Totuşi, ideea teocratică cu fatalismul ei la Ion Neculce nu este aşa de pronunţată ca la Grigore Ureche şi chiar ca la Miron Costin. Divinitatea care conduce omenirea, la Ion Neculce, este identificată adeseori cu „dreptatea“. Acei ce încalcă dreptatea, asupra acestora se răzbună destinul. [...]

[În încheiere] rămâne să spunem câteva cuvinte despre limba cronicii lui. Ion Neculce [...] n-a făcut o şcoală sistematică. [...] Faptul că Ion Neculce nu ştia alte limbi constituie un mare avantaj pentru talentul său de povestitor. Limba lui nu este alterată de construcţii şi reguli influenţate de limbi străine. Limba cronicii lui Neculce este un amestec din limba cărţilor noastre bisericeşti cu cea pe care o vorbea poporul. S-a observat că el nu recurge la citate din alte cărţi. Câte o zicătoare luată din limba poporului, câte o învăţătură din Scriptură, citată din memorie — sunt podoabele cu care el îşi presară vorba. Povestirea lui însă este plină de imagini vii, colorate, cum nu se găsesc la nici unul din scriitorii vechi. Ion Neculce a fost un talent descriptiv de o mare putere. Prin întrebuinţarea de amănunte, care, luate în parte, parcă nu au nici o importanţă, el reuşeşte să ne sugereze anumite imagini, să ne redea anumite situaţii. Fraza lui este liberă şi curgătoare, nu se simte nici un fel de sforţare din partea autorului. În povestirea lui naivă de om bătrân, sinceră şi cinstită, se simte puterea mare a limbii vorbite româneşti.

ŞTEFAN CIOBANU, Ion Neculce, *în* Istoria literaturii vechi*, Editura Hyperion, Chişinău, 1992, p. 438, 444, 457–461.*

Ioan Niculce [...], cu tot dispreţul lui de boier pentru neamul „prost“, va avea, ca Creangă mai târziu, ticuri de rural: ingenuitatea şireată, obişnuinţa de a se socoti neghiob crezându-se totuşi deştept („Aşa socotesc eu cu firea mea aceasta proastă“), proverbialitatea, filosofia bătrânească, văietătura, darul de a povesti. Experienţa, vârsta înaintată îi dau lui Niculce dezlegarea limbii, tonul bârfitor şi moralizator. Cronicarul e înţepător şi cu un firesc umor popular. Despre pedeapsa cu înhămarea leşilor la Dumbrava-Roşie se spune răutăcios că „ei se rugau să nu-i împungă, ce să-i bată cu biciuşcele, iară când îi băteau cu biciuşcele ei se rugau să-i împungă“. Cu doamna lui Duca „şi-au făcut cheful“ turcii. Când Duca e mazilit, Niculce parodiază vorbirea munteană a doamnei, fata Brâncoveanului: „Aolio! Aolio! că vă pune taica pungă dă pungă din Bucureşti până în Ţarigrad; şi, zău, nu ne va lăsa aşa, şi iar ne vom întoarce cu domnia îndărăpt“. [...] La usturătura cuvintelor se adaugă filozofia proverbelor, de astă dată mai ales din izvor popular: „Paza bună trece primejdia rea...; melul blând suge la două mume...; capul plecat nu-l prinde sabia“; „...şi se potriveau amândoi aceşti boieri într-o fire, după cum se zice: calul râios găseşte copacul scorţos“. Cronicarul îşi frânge mâinile de-a lungul letopiseţului, văietându-se şi creându-se pe sine ca tip al boierului cu jale de ţară!... „Oh! oh! oh! Săracă ţeară a Moldovei şi

ţeara Muntenească, cum vă petreceţi şi vă desmierdaţi...“ Însă vaietele de mai sus sunt luate dintr-un portret caricatural al lui Dumitraşco-vodă, căci Niculce e bârfitor, încondeietor bufon al lucrurilor: „şi era om nestătător la voroavă, telpiz, amăgitor, geambaş de cai de la Fanar din Ţarigrad; şi după aceste, după toate, era bătrân şi curvar. Doamna lui era la Ţarigrad; eară el aice îşi luase o fată a unei răchieriţe, de pe Podul Vechiu, anume Arhipoaie; iară pre fată o chema Aniţa, şi era ţiitoarea lui Dumitraşco-vodă; şi o purta în vedeală între toată boierimea; şi o ţinea în braţe de o săruta; şi o purta cu sălbi de galbeni, şi cu haina de şahmarand, şi cu şlic de sobol şi cu multe odoare împodobită; şi era tânără şi frumoasă, şi plină de suliman, ca o fată de rachieriţă.“ Portretul niculcian îşi are tehnica sa, între caricatură şi tablou: o însuşire sau o anomalie fizică, starea intelectului, predispoziţia etică; o însuşire sau o scădere morală, un tic, o manie, un obicei, totul dozat, ritmat şi rotit în jurul unei virtuţi sau diformităţi substanţiale.

Istoriografia moldoveană nu mai prezintă, după Niculce, interes literar.

GEORGE CĂLINESCU, Cronicarii moldoveni*, în* Opere*, vol. 15,* Istoria literaturii române. Compendiu*, Editura Minerva, Bucureşti, 1979, p. 121–123.*

Colegul de divan al lui Nicolae Costin, Ion Neculce, ocupă, prin resursele nesecate ale darului său de povestitor, locul cel mai de frunte pe linia ascendentă a cronicarilor moldoveni. [...]

Aşezându-se să scrie, ca un moşneag înţelept şi sfătos ce era, toate cele trecute, pentru ca „fraţii săi cetitori“ să ştie „a se ferire de primejdii“, Neculce are, în ciuda vârstei, un suflet cald, în care amintirile păstrează toată prospeţimea lor. Timpul ştersese mărunţişurile vieţii, lipsite de interes, dar icoanele şi păţaniile care-l impresionaseră mai puternic se desprind din amintire, vii, ca în clipa în care le-a văzut de aproape sau le-a trăit intens.

Cronica lui Neculce, în continuarea cronicei lui Miron Costin, înfăţişează una din fazele cele mai dramatice ale istoriei moldoveneşti: epoca de prăbuşire a domniilor moldoveneşti şi începuturile domniilor fanariote. În dezlănţuirea războaielor crâncene dintre creştini — germani, poloni şi ruşi — de o parte şi turci de altă, domniile moldoveneşti cad ca frunzele vânturate în furtuni. Sunt pagini, încordate de intrigi, de decădere naţională, de umilinţă deprimantă, pe care le simţim din tablourile sumbre pe care ni le înfăţişează cronicarul. Iată bunăoară într-un loc pe domnul Moldovei şi pe cel al Tării Româneşti chemaţi la sfat în cortul paşei la

Hotin, pentru ca paşa să răcnească la ei şi să „scoată hangerul ca să-i lovească“. Iată într-alt loc, pe Antonie-vodă, care a făcut mult bine ţării, închis şi chinuit de turci în temniţă: „şi l-au bătut şi l-au căznit în fel de fel de cazne; până şi tulpanuri subţiri îl făcea de înghiţea şi apoi le trăgea înapoi, de-i scotea maţele pe gură. Şi l-au făcut de au dat o mie de pungi“ ca să scape. Şi „după ce l-au slobozit turcii şi s-au apropiat de casă, şi numai ce au văzut că-i arde şi casa“. Uneori tragicul se împleteşte cu comicul ca în dramele shakespeariene. […]

Scenele povestite de cronicar sunt pline de mişcare, ca, de pildă, aceea a răzvrătirii poporului împotriva grecilor, în care cronicarul vădeşte şi un deosebit simţ pentru psihologia maselor şi un rar dar de a evoca. […]

Neculce are un extraordinar dar de a prinde psihologia maselor în mişcare. Se străvede în scrisul lui ochiul ager al hatmanului de oştire moldovenească, atent la toate mişcările şi la toate situaţiile, prinzând din învălmăşeala mulţimilor tot ceea ce poate da povestirii sale contur şi coloare. E neîntrecut în descrierea bătăliilor. Lupta de la Stănileşti este ca un adevărat ziar plin de detalii senzaţionale. De la deschiderea ostilităţilor cu răscoala mahalalelor şi a slujitorilor din casele boiereşti împotriva turcilor din Iaşi (tăierea neguţătorilor şi spargerea prăvăliilor: „băcăliile sta vărsate pe uliţe de era sătui şi copiii; strafide, smochine, alune era destule pre la toate babele“) până la tragicul act final, când moldovenii, văzând din obuzul rusesc tătarii încărcaţi de pradă, se „slobozea asupra lor, ca să-şi scoată robii“ şi când „ghinărarul Şeremet“ îi împiedica „să se bată cu tătarii, că ei au făcut pace“ cu ei, spre deznădejdea moldovenilor („Deci moldovenii au început a strigare şi a-l blăstemare şi a zicere cum n-or merge ei să se bată, că ei îşi văd părinţii şi femeile şi feciorii lor robi la tătari, de-i auzea cu urechile, cum îl blestema“) — de la început până la capăt, Neculce evocă scene de un dramatism încordat. Toate mişcările şi toată zarva luptei defilează ca într-un film colorat subt ochii cititorului: dispozitivul de bătaie al armatelor creştine, tactica de luptă a ruşilor şi a turcilor, erorile de strategie comise şi viclenia lui Lupu Costachi care se înţelesese pe ascuns cu turcii; desfăşurarea atacului, bravura „ghenerarului neamţ Vitman“, care a căzut răpus de o „puşcă turcească“, pe când îşi îmbărbăta grenadirii la alac; împresurarea armatei creştine; înflămânzirea ruşilor; tatonările păcii; stăruinţele depuse de ghenerarii nemţi, de Dumitraşco-vodă şi de boierii moldoveni pe lângă ţar ca să continue lupta; condiţiile păcii, acceptarea lor — şi, în sfârşit, exilul moldovenilor. Lui Neculce nu-i scapă nici unul din acele amănunte care însufleţesc naraţiunea şi câştigă interesul cititorului. […]

Neculce are un mare talent de povestitor; ştie să găsească totdeauna cuvântul potrivit pentru fiece situaţie şi să concentreze tot interesul povestirii în jurul unui eveniment, al unei stări sociale sau al unei personalităţi pe care o evocă cu toată limpezimea.

Predilecţia hatmanului cronicar pentru aspectul dinamic al vieţii, de care am vorbit mai sus, se vădeşte şi în portretele sale. Notele prin care individualizează portretele nu sunt atât calităţi sufleteşti sau trăsături fizice, cât mişcarea. Portretul lui Petru cel Mare capătă viaţă proprie tocmai prin prinderea ticului: „cam arunca câte o dată din cap fluturând", şi prin acţiune: „umbla de multe ori ca un om de rând, pe jos fără alai, numai cu două, trei slugi... şi atâta dragoste arăta... către Dumitraşco Vodă... că se tindea cu amândouă mâinile şi cuprindea pre Dumitraşco Vodă de grumaz şi-l săruta pe faţă, pe cap şi pe ochi, ca un părinte pe un fiu al său". [...]

În această înfăţişare vie, dar senină, a faptelor, nedeformate de aburii patimei, sufletul bătrânului, sub povara amintirilor, zvâcneşte adesea în sfaturi înţelepte pe care le oferă cu duioşie comunicativă, din prisosul unei vieţi bogate în experienţe, ori de câte ori se iveşte prilejul, „iubiţilor săi cititori tineri" sau „fraţilor săi moldoveni". [...]

Cronica lui Neculce înfăţişează însă un interes deosebit şi din punctul de vedere lingvistic. În evoluţia limbii noastre literare ea croieşte un drum nou. Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin şi după ei Dimitrie Cantemir, au căutat să creeze un stil savant cu o structură sintactică modelată după tipare latine. Neculce, însă, care n-a avut parte să-şi petreacă copilăria şi tinereţea în şcolile iezuite ale Poloniei, fiindcă, pe vremea când putea să o facă, îngrozit de decapitarea tatălui său, se afla pribeag în Ţara Românească, scrie în limba bătrânească a timpului său, uşor influenţată de limba înaintaşilor cronicari, dar cu rădăcini adânci în limba populară. Stilul lui nu are acea simetrie a părţilor, acel ritm armonios, acele inversiuni călcate după topica latină pe care le întâlnim la Costineşti şi mai ales la Dimitrie Cantemir. La el nu găsim acea abundenţă de determinări adjectivale aşezate înaintea substantivului, acele construcţii brachilogice, acele syllepse, acele construcţii hyperbate (cu separarea cuvintelor, unitare însă din punct de vedere gramatical). În cronica lui Neculce limba curge limpede ca izvorul de munte, pe albia vorbirii populare, ca la Ispirescu şi la Creangă, obţinând prin simetria părţilor un ritm armonios. [...]

Semnificativ în psihologia limbii din vremea lui Neculce şi caracteristice pentru acea epocă de mari furtuni, este mulţimea expresiilor plastice pentru a reda ideea de primejdia vieţii, — „în cumpăna pieirii", cum zice el — toate în legătură cu cuvântul cap. Lui Duca-vodă boierii stau să-i

mănânce capul. Boierii se temeau să strice ţara că pe urmă a cădea greu în capetele lor; şi-a băgat capul pentru voia banilor; a plăti cu capul; şi-a pus capul; Lupul Vornicul s-a dus cu capul a mână în cortul vizirului; un altul şi-a adus capul la poala împărăţiei; o blană de Mosc neagră i-a scos capul lui Duca-vodă, căci împăratul l-a iertat de cap; boierii pribegi se duc să-şi prinză capetele printr-alte ţări. Sunt expresiuni din enunţul vieţii în care tresare fiorul morţii. Este tragedia Moldovei de la începutul veacului al XVIII-lea transcrisă în limbă. [...]

Am apropiat mai sus pe Neculce de marele romancier istoric Sadoveanu. Într-adevăr este o afinitate sufletească între boierul cronicar de la începutul veacului al XVIII-lea şi între cel mai de seamă povestitor al vremurilor noastre. Sadoveanu însuşi, care avea să găsească în paginile lui Neculce viziunea multor romane ale sale, în discursul de recepţie la Academia Română, mărturisea această afinitate, punând alături de Neculce pe Ion Creangă, printre precursorii săi. Cu intuiţia lui artistică, Sadoveanu a avut dreptate alăturând pe cei doi mari povestitori care prin factura lor stilistică şi prin caracterul limbii lor, stau mai aproape de popor.

NICOLAE CARTOJAN, Cronicarii moldoveni: Ion Neculce*, în* Istoria literaturii române vechi*, vol. III, Editura Fundaţiei, 1945, p. 189, 192, 194–197.*

Neculce întrece pe toţi autorii din epoca veche a literaturii noastre prin talentul său de scriitor. Să vedem în ce constă acest talent, pe care i l-au recunoscut tot felul de oameni: istorici şi critici literari, poeţi şi prozatori, simpli cititori ai cronicii lui etc.

Valoarea literară a unei opere ştiinţifice, cum sunt, prin natura lor, scrierile istorice, poate izvorî, într-o măsură mai mare ori mai mică, din însuşi conţinutul ei. Este tocmai cazul cronicii lui Neculce. Dragostea sinceră de ţară a autorului, manifestată sub aspecte multiple (ura contra asupritorilor turci, ataşamentul faţă de ţara Moldovei, înţelegerea pentru nevoile şi suferinţele poporului său etc.), interesul şi curiozitatea de a şti ce se întâmplă peste hotarele patriei, cu scopul de a-şi informa cititorii şi a le îmbogăţi astfel cunoştinţele, dorinţa de a învăţa pe oameni, cu ajutorul faptelor istorice, cum să se poarte în viaţa lor publică şi particulară — toate aceste lucruri şi multe altele, asemănătoare, contribuie incontestabil la crearea impresiei, pe care ne-o lasă lectura cronicii lui Neculce, că ne găsim în faţa unui scriitor şi nu a unui istoric propriu-zis.

Dar un astfel de material nu are prin el însuşi valoare literară. Dovadă, operele similare ale predecesorilor, contemporanilor şi urmaşilor, care, în

general, nu diferă prea mult de a lui Neculce prin conţinutul lor şi sunt, cu toate acestea, departe de a produce în noi impresii de ordin estetic. Pentru a deveni literar, materialul faptic şi uman trebuie văzut cu ochiul unui scriitor autentic şi, în consecinţă, redat cu mijloace scriitoriceşti. Neculce a avut un astfel de ochi, care l-a ajutat să trăiască, cu mintea şi cu inima sa, tot ce a văzut el însuşi şi tot ce a auzit de la alţii şi, în acelaşi timp, să pună pe cititori în situaţia de a trăi şi ei cele povestite de dânsul.

Să vedem care sunt elementele măiestriei artistice a cronicarului nostru. Lectura, fie şi superficială, a cronicii lui Neculce impresionează de la primele pagini prin participarea mereu vie, nu numai intelectuală, ci şi afectivă, a cronicarului la bogata şi variata prezentare a evenimentelor şi a oamenilor despre care vorbeşte de-a lungul operei sale. Rareori povestirea sau descrierea are la el un caracter de simplă relatare, mai mult ori mai puţin rece sau neutrală. Evenimentele şi acţiunile de tot felul el le vede prin oamenii care le săvârşesc, ceea ce îl determină să ia mai totdeauna atitudine, să comenteze, să reflecteze şi să-şi manifeste sentimentele pe care i le provoacă atât faptele, cât şi autorii lor. Aşa se explică marea vioiciune a expunerii şi, drept urmare, impresia pe care o avem tot timpul că prin faţa noastră se perindă, ca într-un vast caleidoscop, oamenii în continuă mişcare. Situaţiile şi scenele cu ajutorul cărora cronicarul scoate în evidenţă o anumită trăsătură psihologică sau marchează un moment important în desfăşurarea unei acţiuni sunt prinse pe viu cu o rară artă. Deseori ai impresia că Neculce procedează ca un regizor de astăzi, preocupat, în primul rând, de efectul pe care trebuie să-l producă scena înfăţişată. Să se compare, în această privinţă, întâlnirea dintre vizirul Chiupriuliul şi Gheorghe Ghica, fostul lui prieten din copilărie (legenda a XXXVII-a din O samă de cuvinte*), sau organizarea meşteşugită a răfuielii dintre domnul Munteniei (Grigore Ghica) şi adversarii lui (cap. I al cronicii). [...]*

La fel de plastice, adesea lapidare, sunt portretele, iarăşi foarte numeroase, în general simple schiţe, dar cu atât mai expresive, datorită, între altele, şi faptului că cronicarul nu-şi ascunde nici simpatia, nici antipatia pe care i-o inspiră personajul respectiv. Trăsăturile fizice se împletesc, de obicei, cu cele psihice, lăsând deseori impresia că corespund pe deplin unele altora. [...]

Neculce se serveşte de procedee stilistice simple şi sobre, la fel ca toţi scriitorii populari. Stilul lui este, de obicei, direct, adică propriu: spune lucrurilor pe nume, aşa cum face masa cea mare a vorbitorilor, neinfluenţaţi de teorii estetice sau de modele literare consacrate. Expresiile figurate, care există totuşi în opera cronicarului, nu sunt sau nu fac impresia a fi creaţii personale, întrucât aparţin limbii întregului popor,

unde au intrat pe măsură ce au luat naştere în condiţii determinate, devenind, cu timpul, un bun obştesc al colectivităţii lingvistice. Foarte personală, datorită talentului artistic, este numai utilizarea lor, conform cu necesităţile exprimării, dictate de conţinut. Iar atunci când Neculce creează el însuşi procedee stilistice (ipoteză pe care trebuie s-o admitem, chiar dacă nu putem totdeauna s-o dovedim concret), ele nu diferă prin nimic esenţial de cele populare, fiindcă sunt produsul unui om care s-a identificat, în ce priveşte arta literară, cu poporul. De aceea nu-i posibil, în general, să distingem, nici măcar cu o certitudine foarte aproximativă, creaţiile stilistice personale de cele anonime, comune tuturor vorbitorilor. Avem exact aceeaşi situaţie ca la Creangă, scriitor de asemenea popular în sensul arătat aici şi cu care Neculce seamănă foarte mult. Aceşti doi scriitori sunt cei mai autentic populari din întreaga noastră literatură tocmai prin faptul că şi-au însuşit, bineînţeles fără intenţie şi fără să-şi dea seama, mijloacele artistice ale povestitorilor populari anonimi, pe care, graţie talentului lor excepţional, îi întrec din punctul de vedere al măiestriei literare. [...]

Un loc destul de important în procedeele stilistice ale lui Neculce ocupă sentinţele, maximele şi proverbele. Iarăşi o particularitate a stilului popular, care îl apropie din nou de Creangă. Potrivit concepţiei sale teologice, cronicarul nostru recurge uneori la textele religioase, ceea ce autorul Amintirilor din copilărie nu face. Dar această deosebire este mai mult aparentă. Pentru Neculce, ca şi pentru masele populare, nu prezintă importanţă izvorul înţelepciunii exprimate cu ajutorul formulelor vechi şi consacrate, devenit bun al tuturora: şi experienţa milenară a practicii vieţii şi cărţile aşa-zise sfinte sunt, pentru oamenii care cred, într-un fel sau altul, în prescripţiile bisericii, tot produsul voinţei lui Dumnezeu. [...]

Folosirea înţelepciunii altora sub forma citatelor din cărţile sfinte, din filozofi şi din proverbele populare n-are, în intenţia lui Neculce, scopul pe care putem şi chiar trebuie, în mod obişnuit, să-l presupunem, acela, anume, de a împodobi stilul cu flori culese din grădina altuia. Concepţia sa teologică îi serveşte adesea şi ca formă de critică politică şi socială, care, dată fiind atmostera spirituală a epocii, putea duce la rezultatul scontat de dânsul.

Tot aşa cred că trebuie să interpretăm nu numai citatele biblice şi pe cele filozofice (acestea din urmă cu un puternic colorit religios), ci şi maximele, zicalele etc. populare. Neculce simte nevoia de ordin politic (sau, dacă vreţi, pedagogic) de a întări, cu ajutorul unor autorităţi consacrate, adevărurile la care a ajuns singur, prin simpla observare a oamenilor şi a evenimentelor. În cazul proverbelor, el ţine, uneori, să

adauge, cu o ironie uşor maliţioasă, îndreptată contra celor vizaţi de dânsul, că sunt „cuvinte proaste“, care trebuie crezute totuşi, aşa cum face el însuşi (cu „firea lui cea proastă“), fiindcă prea se potriveşte conţinutul lor cu faptele şi situaţiile înfăţişate în cronică.

Cu proverbele seamănă, atât prin fixitate, cât şi prin caracterul lor strict popular, formulele cu care Neculce anunţă în mod perifrastic încetarea din viaţă a cuiva: „au plătit datoria ce de opştie“; „păn' ş-au plătit şi el datoria lumască, de-au murit“; „au plătit datoria, după-obiceiul aceştii lumi“; „şi-au plătit şi el datoria aceştii lumi, cea strămoşască“; „s-au schimbat şi el din viaţa aceasta lumască“.

Frecvente sunt şi anticipările: cronicarul cunoaşte toate evenimentele pe care le povesteşte, le vede în desfăşurarea lor până la capăt, şi atunci, la fel ca toţi povestitorii populari, previne pe cititor, asupra unor întâmplări viitoare, folosind în acest scop iarăşi anumite procedee stilistice, mai mult ori mai puţin consacrate. […]

Un loc important printre procedeele artistice ale lui Neculce ocupă ironia, iarăşi o caracteristică a stilului popular de totdeauna şi de pretutindeni. Ea îmbracă forme multiple şi variate, mergând de la simpla glumă, cu toate nuanţele ei, care o apropie, în largă măsură, de umor, până la izbucnirea mai mult ori mai puţin violentă a nemulţumirii: gradaţia este determinată de natura şi forţa sentimentului stârnit de faptele povestite. […]

Despre arta literară a lui Neculce s-ar mai putea spune unele lucruri. […] Lectura repetată a cronicii şi studiul întreprins pe baza acestei lecturi m-au dus la concluzia, pe care sper că am documenta-t-o suficient, că Neculce este un scriitor prin excelenţă popular, în sensul larg şi deplin al cuvântului. […] El este, în ordine cronologică, cel dintâi scriitor artist al literaturii româneşti, precursor al lui Creangă, cu care prezintă multe şi esenţiale asemănări, cum cred că rezultă destul de clar din analiza limbii şi stilului, precursor, într-un sens diferit, dar deopotrivă de important, al lui Mihail Sadoveanu, care vede în el un adevărat dascăl literar şi dovedeşte aceasta în cele mai frumoase opere cu conţinut istoric ale sale.

IORGU IORDAN, Limba şi stilul lui Ion Neculce, *în* De la Varlaam la Sadoveanu, *Editura pentru literatură şi artă, 1958, p. 97–99, 101, 104–105, 110–113, 116–119.*

Neculce îşi datorează lui N. Iorga renumele de cronicar nepărtinitor. Noţiunea de obiectivitate nu e formulată expres, dar se impune cititorului, prin numeroasele circumlocuţiuni.[…]

Aşa cum prezintă istoricul literar lucrurile, ele n-ar putea fi contrazise în înşisi termenii dibaci ai raporturilor, ca să-l asimilăm pe Neculce unui cronicar „de partid" sau de curte, ca Stoica Ludescu, Radu Popescu sau Radu Greceanu. Ultimul mare cronicar moldovean, într-adevăr, nu şi-a pus condeiul în solda vreunui stăpân. Altă întrebare se ridică însă: fost-a Neculce atât de senin, ca să nu-şi filtreze în letopiseţi veninul? N. Iorga răspunde negativ la această posibilă întrebare.[...]

N. Iorga recunoscuse că este, în cronică, şi laudă şi ocară. Ocara precumpăneşte. Domniile rele se vădesc a fi mai numeroase decât cele bune, cu cât se apropie perspectiva povestirii şi pe măsură ce letopiseţul se afirmă a fi un adevărat memorial. De la domnia lui Constantin Cantemir, într-adevăr, când îşi începe Neculce viaţa publică, care-s domniile lăudate? Să le parcurgem la rând: aceea a lui Constantin Cantemir, înfăţişată cu bilanţul pasiv al intrigilor reciproce, dintre munteni şi moldoveni, un „danţ", o sarabandă care ar fi prăpădit „săracele ţări"; Constantin Duca-vodă, adolescent condus de boierii tineri (printre care trei Cantacuzini!) şi de munteni (de Brâncoveanu), sfârşeşte la strâmtoare, judecat cu asprime de boierii ţinuţi deoparte (unul din ei este Bogdan, socrul cronicarului!) şi schimbând „feţe", spre bucuria lui Neculce, poate martor ocular, care îngână dialectul muntenesc al domniţei, fiica lui Şerban Cantacuzino; întâia domnie a lui Antioh Cantemir, cu care cronicarul se înrudeşte prin alianţă, este integral lăudată, fără nici un fel de rezervă; urmează a doua domnie a lui Constantin Duca, chivernisit de odiosul Panaiotachi Morona vel postelnic „că se potrivea cu stăpânu-seu la fire"; urmaşul, în prima domnie, Mihai Racoviţă e condus de o altă bestie neagră a lui Neculce, Iordachi Rusăt, vornicul, pe lângă care chivernisesc „slugile lui cele din boierie... mari, şi tari, şi obraznici, după cum este firea mojicilor", încât „nu sămăna curtea nimică a domniei, de atâta obrăznicie", în timp ce domnul, „precum se arată în boierie, iară atunci îţi părea că este un om zălud". [...] Nicolae Mavrocordat, succesorul lăudat pentru cultura lui, dar înfăţişat ca mânios şi sever, în politica de supunere a boierimii de ţară, care fuge în Polonia, este încondeiat pentru politica sa în favoarea ţăranilor şi împotriva boierilor; capitolul consacrat celor zece luni de domnie a lui Dimitrie Cantemir, în schimb, este disproporţionat, mai mult de dorinţa cronicarului de a-şi pune în lumină propria acţiune, decât calităţile domnului („bun şi blând, că tuturor le era uşile deschise, şi nemăreţ, de vorovea cu toţi copiii"), căruia i se aminteşte însă „numele de om rău", ieşit cu prilejul primei domnii, de câteva săptămâni, neconfirmată de Poartă; când se întoarce iarăşi în scaun (acum spre „norocul ţării"), Nicolae Mavrocordat, de astă dată înfăţişat în culori luminoase, pentru că

domnitorul a încercat să-l aducă pe vel spătarul din surghiun (se păstrează în acest sens o splendidă scrisoare), dar şi pentru faptul că la mazilirea domnului acesta a fost insultat „cu voroave proaste“ de Lupu Costachi din neamul Gavriliţeştilor, acelaşi care-şi însuşise pe nedrept moşiile lui Neculce, refugiat cu Dimitrie Cantemir în Rusia; în a treia domnie, de zece ani, a lui Mihai Racoviţă, când cronicarul îşi recapătă prin judecata dreaptă a divanului avutul uzurpat, domnul nu mai este prezentat ca zălud, ci ca un „om foarte chivernisitor bun“, deşi politica sa fiscală, în ajutorul ţăranilor şi spre paguba boierilor, îi este lui Neculce nesuferită; Grigore Ghica-voievod, înfăţişat ca un exemplu de bunătate („Un domn străin, şi câtă milă au arătat!“), îl reprimeşte pe Neculce în divan şi-i face cinstea să-l viziteze la conacul lui, de la Prigoreni (cronicarul „obiectiv“ îi critică însă cu înverşunare politica fiscală şi lasă urmaşilor pomenirea unui „curvar“ care „multe ţiitoare fete mari ţine şi apoi le înzestra şi le mărita cu haine, cu odoare, ca pe nişte fete de boieri“) [...]; cronica se încheie cu elogiul, care i s-a părut şi lui Iorga suspect, al lui Constantin Mavrocordat, în a doua domnie, pe atât de ideală, pe cât de păcătoasă fusese cea dintâi. Din această nouă domnie datează reformele de structură, care nu-i puteau fi plăcute lui Neculce, dar cronicarul fusese „miluit“ de domnul, consultat la întocmirea măsurilor fiscale şi poate şi fiii cronicarului se înfruptaseră din bunăvoinţa voievodului.

Am parcurs domniile zugrăvite de Neculce ca martor. Spaţiul nu ne-a îngăduit să reţinem toate înfricoşatele zugrăviri ale cronicarului, risipitor în osândiri, pe cât de zgârcit în laudă. Dorim ca cititorul sceptic să verifice textele, ca să vadă că am exagerat în minus. [...]

Socotit de Iorga un „bătrân foarte bătrân“, când îşi redactează cronica, Neculce este la dreptul vorbind un moşneag viguros, plin de simţiri aprige şi de resentimente vii. S-a dovedit că memoriul fiscal fusese redactat de septuagenar la cererea lui Constantin Mavrocordat, iar nu de către vel-vornicul lui Grigore Ghica, cu zece ani înainte. Să fie adevărat că „vremea slăbise contururile, îndulcise colorile, îmblânzise şi poetizase aducerile aminte“? Nimic nu îngăduie să credem în aceste convenţionale cuvinte literare, nepotrivite cu întunecimea colorilor, din paleta meşterului zugrav. Cronica nu reprezintă „interesele unui partid“, ci pe acelea ale unei caste, pe care secolul luminilor avea s-o disloce de pe unele poziţii privilegiate, şi mai reprezintă reacţiunile subiective ale unei personalităţi, pe cât de simplă în aparenţă, pe atât de complexă şi ascunsă.

Meşterul scriitor, la care nu ne sfiim a admira talentul pamfletăresc, avea o fire ascunsă. Dacă păstrăm termenii caracterizării morale a lui Mihai Racoviţă, cu înlocuirea doar a numelui, obţinem cheia personalităţii

cronicarului: „(Neculce) nu este, cum se arăta, blând şi şagaciu (glumeţ) cu toţi şi moale, ce este într-alt chip, că are multe firi, nu numai o fire". Una din ele, şi cea mai înşelătoare, este „firea cea proastă", adică simplitatea cugetului, care a înşelat posteritatea, de o sută de ani încoace. În redactarea cronicii sale, Neculce a fost atent să nu-şi dezvăluiască politica, acoperind-o sub haina iubirii de ţară. Gestul larg şi interjecţiile patetice i-au cucerit generaţii compacte de naivi duioşi, gata să plângă de suferinţele mulţimii, cu care n-aveau vreo altă atingere. Semănătoriştii şi — ceea ce e de mirare — chiar şi poporaniştii, mai orientaţi în direcţia politicii practice, au văzut într-însul un iubitor al ţărănimii şi duşmanul dezinteresat al domnilor răi, nerecunoscând în unii din aceştia pe cei dintâi sprijinitori ai şerbilor, iar în adversarul lor teatral, pe feudalul ireductibil.

Aceiaşi cititori naivi sau grăbiţi au fost înşelaţi de tonul temperat care i-a îngăduit cronicarului, fals bonom, să-şi strecoare toate insinuările (ne gândim îndeosebi la zvonurile de otrăviri, puse pe seama Cantacuzinilor şi a altor domni neprieteni), cu o irezistibilă candoare. Până la interpretarea sagace a lui G. Călinescu, nimeni nu adulmecase bârfelile omului lui Dumnezeu.

Rândurile noastre nu se cade a fi privite ca pornire iconoclastă. Înconjurând pe artist cu o nesfârşită admiraţie şi cu un nesecat interes faţă de duplicităţile sau pluralităţile psihice ale cronicarului, ne-am socotit însă datori a împărtăşi cititorilor noştri câteva din rezultatele unei lecturi cât se poate de atente. Dacă ne-am înşelat, am fi bucuroşi să ne înclinăm înaintea unor argumente întemeiate.

ŞERBAN CIOCULESCU, La bicentenarul lui Neculce*, în vol.* Varietăţi critice*, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1966, p. 81–85.*

Istoria literaturii române ar fi putut înregistra cel de al doilea pătrar al secolului al XVIII-lea ca pe un hiatus, urmând admirabilei înfloriri din etapa anterioară, dacă aproape de cumpăna veacului ce va deveni curând „al Luminilor" n-ar fi răsărit o operă care umple întregul interval cu un splendid apus de soare. Scrisă între 1733 şi 1743, când strălucita cărturărime de odinioară era, toată, sub pământ (Cantemir murise în 1723, iar Radu Popescu în 1729), Cronica lui Ion Neculce este cântecul de lebădă şi totodată apogeul artistic al literaturii române vechi. Ea întrece, nu numai sub raportul artei, dar şi al proporţiilor, tot ce se scrisese până atunci în acest gen. Cele aproape 400 de pagini ale ultimei şi celei mai bune ediţii nu-şi au echivalent decât în operele monumentale ale lui

Cantemir: Hronicul şi Istoria imperiului otoman*, ele însele reprezentând apogeul ideologic şi ştiinţific al aceleiaşi epoci. [...]*

Fără a fi un om lipsit de cultură, Neculce n-a fost un erudit şi nici n-a căutat să fie. Ca şi Ion Creangă mai târziu, el a fost însă produsul şi beneficiarul unei mari epoci a culturii naţionale. Opera lui Ion Neculce concretizează relieful original al unui vast proces de acumulare şi stratificare prin sinteză, în care au intrat eforturile de creaţie a peste două veacuri de spiritualitate românească. Aşa cum Creangă nu poate fi imaginat la culmile artei lui mai devreme decât epoca marilor clasici în frunte cu Eminescu, tot astfel Neculce nu putea lua fiinţă artistică decât după ce cultura română dăduse, în Moldova, pe Varlaam, Grigore Ureche, Miron şi Nicolae Costin, Dosoftei, în sfârşit, pe Cantemir. Fără ei, Neculce ar fi fost un Stoica Ludescu, talentat, colorat, cu amintiri personale, dar nu o personalitate rotundă şi excepţională, tot aşa de genială, în felul ei, ca şi savantul şi creatorul multilateral ce i-a fost prieten şi domn. Cu un strict necesar de cultură spre a evada din primitivismul frust, „popular", şi a se plasa pe orbita marii arte, Neculce a avut, ca şi Creangă, facultatea osmotică datorită căreia a reuşit să ia, integral, ţinuta clasicilor săi contemporani. Lectura celor trei mari predecesori: Ureche, Miron şi Nicolae Costin i-a fost de ajuns, precum lui Creangă lecţiile lui Maiorescu la „Preparandală" şi contactul viu cu Eminescu şi cu cercul Junimii. Instinctul şi înzestrarea de mare creator şi-au spus cuvântul, şi este de ajuns să comparăm pe Neculce cu Axinte Uricariul, ştiutor de limbi străine şi copist al tuturor cronicilor muntene şi moldovene, spre a vedea diferenţa uriaşă săpată de acel imponderabil care se cheamă geniu.

Între limba „populară" a lui Neculce şi limba populară vorbită în timpul său este distanţa între înregistrarea folclorică de arhivă fonografică şi limba clasicului Ion Creangă, sau a clasicului Sadoveanu. Paralelismul şi identităţile lexicale ori sintactice nu pot estompa ciclul complet parcurs, ciclu trecând prin limba lucrată pe modele latine, slavone, polone ori greceşti, a marilor predecesori. Simplitatea limbii lui Neculce este ea însăşi un triumf al culturii naţionale, la data aceea o solidă realitate.

Neculce ne apare astfel ca ultimul scriitor român al epocii vechi în stare să compună la scara unui Miron Costin, într-un moment când istoriografia se redusese, ca orizont, ethos şi mijloace artistice, la toată acea producţie menţionată, pe care Letopiseţul Ţării Moldovei de la Dabija-Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat *avea să o pună, artisticeşte, în umbră. [...]*

În fond, mai puţin „ideologic“ sau om politic — şi trebuie renunţat la clişeul pedagogic în favoarea realităţii — Neculce este structural un mare scriitor al cărui gen a fost tradiţionala „cronică“, transformată de el în cele dintâi autentice memorii ale literaturii române. Ca mare scriitor şi cel dintâi mare memorialist al literaturii române (egalat numai de Ion Ghica), trebuie, deci, citit acest cronicar. El deţine în literatura română locul lui Saint-Simon în literatura franceză, pe care nimeni nu-l cercetează cu aceleaşi mijloace ca pe Voltaire sau Montesquieu. Nu este un educator, un creator de conştiinţă naţională (tentativa de a face din el aşa ceva l-a compromis de două ori, falsificându-l în două direcţii opuse); el e notarul „balzacian“ al unei întregi epoci, născut şi format într-o vreme tulbure şi în cuprinsul unei clase ce nu mai trăia sub vraja gloriilor stinse, ci în atmosfera de pâră reciprocă la Poartă, de jafuri, războaie, spoliaţie financiară, molime, tâlhării, călcări de oşti străine, năvăliri tătăreşti, ascensiune rapidă a unor puteri noi, curând dovedite la fel de rapace şi cotropitoare, declin rapid al imperiului otoman. O epocă de contraste vii, de sfârşit şi început de ev istoric, mai tulbure încă în Moldova, unde n-a existat un Brâncoveanu să clădească sub furtună până în ceasul al 12-lea. Un ochi de artist, o memorie prodigioasă, o sensibilitate, vie, capabilă să reţină şi să coloreze totul în tonuri personale, o pană de mare scriitor puteau scoate din toate acestea o capodoperă literară, deci nu direct ideologică, şi e ceea ce a reuşit să facă Neculce.

Ca şi contemporanul său francez care scria în aceeaşi vreme (Saint-Simon şi-a redactat memoriile între 1723 şi 1750), Neculce este supravieţuitorul unei mari epoci şi martorul începuturilor unei lumi noi. Cea mai mare parte din cronică înviază o Atlantidă scufundată sub apele istoriei, dar trăind vie în inima cronicarului, care o recreează pentru generaţiile viitoare cu magia artei. Lectura acestei cronici în care o jumătate de secol este desfăşurată pe 300 de pagini dă senzaţia transpunerii aievea într-o lume de o extremă varietate şi culoare, care nu şi-a pierdut nimic din tonuri şi viaţă, „inima“ cronicarului păstrând-o şi fixând-o în dinamismul ei originar. Structura saint-simoniană a geniului neculcian este izbitoare şi uneori suntem înclinaţi să-l caracterizăm aplicându-i fără nici o schimbare formule emise în contul marelui francez. [...]

La baza reuşitei literare excepţionale a cronicarului Neculce stă o tehnică originală a naraţiunii istorice, în care culminează totodată geniul narativ al poporului nostru şi care valorifică pe planul artei faptele acumulate de-a lungul atâtor ani de viaţă. De fapt, întreaga cronică este

prefigurată de cele 42 de legende din O samă de cuvinte*, aşezate ca într-un limb, întrucât autorul nu le conferea suficientă veracitate documentară. Nici când povesteşte legende sau fapte reale, Neculce nu-şi schimbă tehnica. Ea constă în acumularea de fragmente narative închegate în jurul unui personaj, unei situaţii, unui eveniment , unele epuizându-se în câteva rânduri, altele acoperind zeci de pagini, toate însă având o autonomie artistică perfectă, de „atomi“ prin a căror integrare ia naştere întregul. E o artă rară de a face viu evenimentul, ca şi o artă neîntrecută de a zugrăvi portrete. Dar compoziţia prozodică rămâne bazată pe juxtapunere, materializând fluxul povestirii însăşi, în detaliile ei infinitezimale, ce reconstituie ansamblul. Este un simţ al dramaticului, al „înscenării“, extraordinar şi permanent. Cronica poate fi divizată în sute de subiecte de nuvele şi romane, de unde prolificitatea ei în cadrul literaturii moderne. De la marile scene istorice ca apariţia lui Petru cel Mare la Iaşi (Saint-Simon ni-l descrie pe ţar în călătoria sa franceză), pregătirea luptei, bătălia de la Stănileşti, retragerea dramatică, toate decupându-se ca un adevărat roman istoric, la schiţa de nuvelă romantică din episodul evadării cutărui deţinut politic, binecunoscut ca viteaz, cronica ne trece prin faţă o infinită gamă de mijloace narative, toate legate interior cu mortarul stilului aşa de puternic individualizat, care susţine lectura, o înviorează, o pigmentează mereu cu reflecţii şi proverbe („O adevărată poveste a vorbei“, cum arăta Călinescu). Istoricii literari au scos citate numeroase, ca dintr-o mină inepuizabilă, şi nu se poate spune că o nouă lectură nu poate descoperi alte fragmente afară de cele deja celebre.*

Saint-simoniană este, la Neculce, tocmai enorma cantitate de fapte de toate felurile extrase dintr-o memorie infinită, unde stau alături domnii şi dregătorii, cărturarii şi obscurile apariţii episodice prinse însă în plasa infailibilă a observaţiei şi puterii de expresie a cronicarului. Că în locul curţii lui Ludovic al XIV-lea, teatrul de observaţie este realitatea românească a ultimelor decenii ale veacului al XVII-lea şi primele din veacul al XVIII-lea (memoriile lui Saint-Simon cuprind perioada 1691—1723) şi că în locul clasicilor francezi avem profilate aici, in contururi deopotrivă de legendă şi documentar, figurile lui Miron Costin, Nicolae Milescu, Dosoftei, Dimitrie Cantemir, acestea nu schimbă tipologia literară în sine, ciudatul paralelism de destine spirituale: ca şi Saint-Simon, Neculce a fost un scriitor „pentru mai târziu“, fără prezenţa şi influenţa în epocă a unui Varlaam, Ureche, Costin (tatăl şi fiul), Cantemir. Însuşi stilul său, straniu amestec de arhaism şi uimitoare modernitate („un style à la fois archaïque et tout moderne“), este o apariţie unică în epocă, şi va rămâne suprema izbândă de această

natură a literaturii noastre vechi. Pe Neculce l-au descoperit, l-au admirat şi imitat modernii, generaţia romantică, pentru care a devenit scriitorul de căpătâi, influenţa sa fiind uşor detectabilă la generaţia lui Bolintineanu şi Alecsandri, ca şi a lui Iorga şi Sadoveanu. Încheind capitolul Saint-Simon, Lanson scrie: „Entre Voltaire et Montesquieu, il écrit comme il faut écrire pour être admiré au temps de Hugo et de Michelet. Quand la première édition de ses Mémoires parut en 1830, nos romantiques lui firent fête; et c'était justice: le duc de Saint-Simon etait des leurs“. Şi Neculce asemeni...

Participant la cea mai mare parte a evenimentelor, Neculce arborează un ton de confesiune lirică, ipostaziind propria sa vibraţie afectivă, convertită într-o suită de exclamaţii şi interogaţii retorice. Ca în mult citatele imprecaţii:

„Oh, oh, oh! săracă ţară a Moldovei, ce nărocire de stăpâni c-aceştia ai avut! Ce sorţi de viiaţă ţ-au cădzut! Cum au mai rămas om trăitor în tine, de mare mirare este, cu atâtea spurcăciuni de obiceiuri ce să trag până astădzi în tine, Moldovă!“

Dar amprenta memorialistică o dă „cancanul“ de curte, în cadrul, dealtfel, al unor circumstanţieri de atmosferă şi portretistice. Căci atât de patetic evocata stare a Moldovei se trăgea din incompatibilitatea conduitei morale a domnului cu îndatoririle lui, surpate de uşurătate:

„Dumitraşco-vodă [...] era om nestătător la voroavi, tălpiz, amăgitor, geambaş de cei de la Fener din Ţarigrad. Şi după-aceste, după toate, era bătrân şi curvar. Doamna lui era la Ţarigrad, iar el aice îşi luasă o fată a unei rachieriţe de pe Podul Vechiu, anume Arhipoaie, care o chema Aniţa, ţiitoare, de o purta în vedeală între toată boierimea, de-o ţine în braţi, de-o săruta şi o purta cu sălbi de galbeni şi cu haine de şahmarand, cu şlic de sobol şi cu multe odoară împodobită. Şi era tânără şi frumoasă şi plină de suleiman, ca o fată de rachieriţă. Şi o triimiţè cu carăta domnească cu siimeni şi cu vornici [...]“.

Un Filimon nu descrie atât de pregnant pe Kera Duduca romanului său de peste un secol şi ceva. Cât despre portretele lui Neculce, ele sunt adevărate sinteze caracterologice, în care identitatea personajului străbate timpul prin forţa trăsăturii fizico-morale încadrată — aceasta — în atmosfera de epocă şi definitorie pentru însăşi situaţia generală în care cel astfel evocat prindea precise linii de contur. Iată-l pe cel — nu mai puţin celebru — al lui Constantin Cantemir, pe care, de data aceasta, un Sadoveanu nu l-ar fi depăşit cu mai mult decât cu decalajul acumulării de vastă experienţă literară:

„Carte nu ştiè, ce numai iscălitura învăţasă de făcè. Practică bună avè la voroavă, era sănătos, mânca bine şi be bine. Semne multe avè pe trup de la războaie, în cap şi la mâini, de pe cându fusese slujitoriu în Ţara Leşască. La stat nu era mare; era gros, burduhos, rumăn la faţă, buzat. Barba îi era albă ca zăpada. Cu boierii trăiè până la o vreme, pentru că era om de ţară şi-i ştiè pe toţi, tot anume, pre careli cum era. Şi nu era mândru, nici făcè cheltuială ţării, că era un moşneag fără doamnă. Şi avè doi ficiori, beizadele, pre Antiohii şi pe Dumitraşco, şi era zălog la Poartă şi cu alţi ficiori."

De notat că în textura portretului moral, memorialistul introduce cu o artă, până la dânsul profilată doar de Ureche, datele de epocă, împrejurările de aspect politic, într-o naraţiune succintă, de o densitate a faptului semnificativ cum încă literatura noastră clasică veche nu înregistrase. De aici şi forţa atâtor episoade din letopiseţ devenite memorabile, precum cel cu uciderea Costineştilor, cu moartea, apoi, a lui Cantemir-vodă însuşi, cel cu drumul lui Duca-vodă prin ţara sărăcită, şi multe altele.

Trăind în circumstanţele istorice ale unui om de stat, observator din vârful piramidei sociale, pe ale cărei înalte trepte adesea a urcat, dar şi de pe care a trebuit adesea să coboare, scriind, deci, cu satisfacţie, dar mai ales cu invidie şi ciudă, privind asupra lucrurilor din jur cu un ochi pătimaş dar şi filosofând ad-hoc asupra lumii, înscriindu-se pe spirala memorialistică, opera lui Neculce se apropie astfel nu o dată, până la deplina identitate categorială, de stadiul, superior, al literaturii artistice.

GEORGE IVAŞCU, Un Saint-Simon moldav, *în* Istoria literaturii române, vol. I, *Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1969, p. 269, 272–273, 276–279.*

Neculce îşi scrie letopiseţul după moartea lui Cantemir şi a lui Radu Popescu, dar locul lui, prin tradiţie, se află în seria cronicarilor moldoveni, pe care-i continuă. E adevărat, pe de altă parte, că această continuitate nu mai apare astăzi la fel de indiscutabilă ca ieri, când N. Iorga, după care s-au luat toţi istoricii de şcoală, l-a socotit pe Neculce, într-o pornire tipică de romantism ideologic, „un om de cinste, un moldovean cuminte şi cu frica lui Dumnezeu", incapabil să defăimeze sau să linguşească, „un bătrân foarte bătrân, cari, privind în urmă, în dunga din ce în ce mai umbrită a trecutului său, vede înşirându-se acele ce au fost, atât de liniştite, de orânduite, de frumoase". S-a arătat, în anii din urmă, mai degrabă lipsa de legătură sufletească a cronica-

rului din veacul fanariot cu moldovenii din veacul anterior şi înrudirea lui temperamentală, dacă nu şi stilistică, cu muntenii contemporani, între care Radu Popescu şi Anonimul Brâncovenesc sunt cei mai însemnaţi ca scriitori (Şerban Cioculescu, 1966, Valeriu Cristea, 1974). Spre deosebire de Ureche şi de Costin, Neculce nu e ceea ce se cheamă un cărturar; e lipsit de entuziasm pentru idealurile care-i animaseră pe aceştia; ca atitudine etică, letopiseţul său e mai curând o istorie secretă, din raţiuni vădit personale, decât o operă de educare a spiritului public. Autorul face figura unui mic boier de ţară, prudent şi chivernisit, intolerant, fricos de schimbări, cu parapon pe cei care au reuşit mai bine decât el, precar ştiutor de limbă, xenofob, dând vina relelor pe greci (deşi are dublă ascendenţă grecească). Valoarea îi vine din personalitatea savuroasă şi din geniul limbii şi al povestirii. El redescoperă oralitatea populară, un veac după ce Ureche descoperise scrisul intelectual, şi, prin ea, tot acel caracter naiv, local şi strâmtorat în orizontul moşiei proprii, care se deosebeşte atât de mult de universalismul şi europenismul costinian sau cantemirian. Chiar felul în care a ţinut să se întoarcă din exilul rusesc, unde Cantemir a rămas şi şi-a continuat opera, neînţelegerea lui pentru reformele lui Petru cel Mare, indică o altă formulă spirituală decât aceea a enciclopediştilor de tipul lui Milescu sau Cantemir, deloc preocupaţi de depeizare şi găsindu-şi locul oriunde este cultură. Până la un punct, deşi continuă cronologia faptelor de unde o părăsise Costin, letopiseţul lui Neculce înfăţişează o reacţie la acesta şi anume reacţia autohtonismului la europenism, a naţionalului la universal. Acum, spre mijlocul secolului XVIII, când îşi termină Neculce opera, această reacţie se produce pentru prima, dar nu şi pentru ultima oară în cultura română. O vom mai întâlni de câteva ori în epocile următoare. Un teoretician al spiritului etnic ar putea fi condus la ideea că noi nu am fost niciodată până la capăt europeni, fără să se fi născut opoziţia localistă, că orice universalism este la noi corectat de naţionalism şi chiar de xenofobie, că, în fine, perioadele dominate de cărturărism elitist alternează cu cele în care se infuzează simţul popular cel mai „sănătos“ şi mai riguros cu putinţă. [...]

Interesant e şi faptul că Neculce a ţinut să anticipeze cronica propriu-zisă de acele patruzeci şi patru de legende cunoscute sub titlul O samă de cuvinte. [...] Spre deosebire de Costin şi apoi de Cantemir şi de stolnicul Constantin Cantacuzino, care au o mentalitate aproape ştiinţifică, Neculce se întoarce la aceea folclorică. [...] Dorinţa care le stă la bază este aceea

foarte firească de a produce uimire. Şi nu ca „un capitol de istoria românilor“, cum zicea Iorga [...], trebuie legendele citite, ci ca întâia noastră operă de imaginaţie.

Căci dacă Neculce n-are multă cărturărie, are un talent de prozator înnăscut, ca nimeni altcineva în întreaga noastră literatură medievală. Două trăsături sunt izbitoare în O samă de cuvinte *(şi vor fi şi în letopiseţ). Întâi, faptul că aceste istorioare n-au mare lucru de legendă în ele, culegând întâmplări dintre cele mai obişnuite, uneori chiar derizorii, şi nu numai împrejurarea că sunt puse de obicei în sarcina unor personaje cu statut istoric le învăluie într-un abur eroic. Altfel, înfăţişarea foarte pământească a lucrurilor n-ar ridica nici o dificultate. În al doilea rând, istoriile cu pricina reprezintă un veritabil triumf al spiritului anecdotic: nici descrieri, nici portret, nici comentarii: narativul pur, redus la esenţă. [...] Darul de povestitor al autorului este învederat atât pe spaţii mici, cât şi în construcţii mai ample. Câteva dintre aşa-zisele legende n-au decât câteva rânduri, dar conţin, ca într-un degetar, materia unor adevărate nuvele. [...] Sunt şi câteva legende construite ca nişte ample naraţiuni. De exemplu, biografia spătarului Milescu, prima de acest fel la noi, sau visul lui Rareş, când mergea cu carele de peşte la Iaşi, sau, mai ales, extraordinara povestire, scoasă parcă din Halima, despre un albanez şi un turc deopotrvă de tineri şi de săraci, care-şi caută norocul la Ţarigrad, juruindu-şi să nu se uite unul pe altul de vor izbândi în viaţă, turcul ajungând vizir şi punând pe albanez domn în Moldova. Meritul acestor atât de celebre povestiri, încât au devenit pentru români arhetipale, constă în simplitatea lor fără cusur, în stilul „jos“, familiar, lipsit de orice solemnitate, pe care Neculce îl introduce în proza naţională.*

Acest stil se remarcă de la început şi în cronică. [...] Neculce are plăcerea faptului divers, din care cronica lui ne oferă nenumărate mostre. Iliaş-vodă tocmai îşi îngropa tatăl, în taină, „cu multă grijă şi frică de datornicii tătâne-su, să nu-l prindză, să-l închidză“, când un ceauş al sultanului îl ia şi-l duce la serai ca să fie căftănit domn; Duca e mazilit şi pe cale de a-şi pierde capul, dar se nimereşte să aibă o blană rusească de vulpe neagră pe care i-o dăruieşte vizirului în schimbul unei vorbe bune pe lângă sultan [...].

Neculce e un Procopius care plăteşte contemporanilor toate poliţele, încondeindu-i pentru posteritate. Cu excepţia aceluia al lui Dosoftei, toate portretele sunt răutăcioase. [...]

Cu Neculce revin în forţă, în proza noastră istorică, spiritul popular şi oralitatea, ajutate de un talent de narator incomparabil şi de o intuiţie a oamenilor, care compensează îngustimea concepţiei şi netemeinicia culturii. Cel mai mare povestitor de până la Creangă şi Sadoveanu [...].

NICOLAE MANOLESCU, Istoria critică a literaturii române, vol. I, *Editura Minerva, Bucureşti, 1990, p. 58–59, 60–62, 64–65.*

O samă de cuvinte *prin însuşi titlul său semnifică, ca şi mai târziu „povestea vorbii" a lui Anton Pann, un sentiment profund al limbii culte şi literare. Deşi Neculce nu este întâiul în ordine istorică, el este primul întemeietor al literaturii române în sensul major al folosirii neinventate a limbii. Nemărturisit, în* O samă de cuvinte *el creează literatura în ciuda aparenţei că face istorie.* O samă de cuvinte *are un mit în centrul său, şi un personaj devenit mitologic, Stefan cel Mare, erou de legendă.*

Mitul meşterului Manole, mitul sacrificiului care stă la baza oricărui act de creaţie, se transformă „avant la lettre" în mitul întemeierii mânăstirii Putna.

Mânăstirea Argeşului a atras la sine un mit preexistent, de natură folclorică, acelaşi pe care-l găsim transformat şi istoricizat cu pregnanţă în mitul întemeierii mânăstirii Putna. [...]

E firesc şi logic să înţelegem naşterea literaturii române ca o literatură de curte. Dealtfel, numărul celor care ştiau să citească era atât de mic încât practica literaturii scrise nu comunica decât cu o elită. Nu numai Neculce a făcut o astfel de literatură, ci ea avea o tradiţie încă de la Grigore Ureche. Acesta ni se vădeşte prin stil un curtean şi un diplomat desăvârşit.[...]

Neculce este vădit influenţat de stilul lui Grigore Ureche. Mai puţin apt decât Ureche să generalizeze istoric, totuşi Neculce ştie să creeze legendarul, dar şi să dea note de verosimil realului printr-un talent literar neegalat. Hotărât, el este cel mai talentat dintre cronicari, tocmai de aceea îşi şi depăşeşte canonul, fiind pe pagini întregi pur şi simplu literat.

La Neculce zona esteticului depăşeşte pe aceea a istoriei. Din cele câteva scurte schiţe despre Ştefan cel Mare, el ni se relevă ca autorul primelor nuvele istorice. În ciuda întinderii extrem de zgârcite a textelor sale ni se arată ca nuvelist şi romancier din numai câteva pagini. Ştefan cel Mare, aşa cum rezultă din paginile lui, ni-l aminteşte pe cel descris de Eminescu după o pictură pe zidul mânăstirii Putna pe care

bănuim că au văzut-o în prototip şi Ureche şi Miron Costin şi Neculce.[...]

Cu câţiva ani în urmă, Gheorghe Tomozei mi-a atras atenţia asupra paragrafului 20 din O samă de cuvinte, care este prin el însuşi un superb poem epic, o baladă modernă demnă să figureze în cele mai zgârcite antologii de poezie românească. Iată mai întâi paragraful aşa cum se găseşte el în Neculce: „Având Radul-vodă o fată din trupul lui, să fie fugit cu o slugă, ieşind pre o fereastră din curţile domneşti din cetatea Hârlăului. Şi s-au ascunsu în codru. Şi au făcut Radul-vodă năvod de oameni şi au găsit-o la mijlocul codrului, la o fântână ce se cheamă Fântâna Cerbului, lângă podul de lut. Deci pre slugă l-au omorât, i-au tăiat capul, iar pre dânsa au dat-o la călugărie, de-au călugărit-o“, şi iată un nou paragraf fără nici o literă schimbată şi fără nici o virgulă adăugată, ci numai aşezat tipografic după ritmul său interior care ni-l vădeşte ca pe o capodoperă a poeziei noastre epice:

Având Radul-vodă o fată din trupul lui,

să fie fugit cu o slugă,
ieşind pre o fereastră
din curţile domneşti din cetatea
Hârlăului.
Şi s-au ascuns în codru.
Şi au făcut Radul-vodă năvod de oameni
şi au găsit-o în mijlocul codrului
la o fântână
ce se cheamă Fântâna Cerbului,
lângă podul de lut.
Deci pre slugă l-au omorât,
i-au tăiat capul,
iar pre dânsa au dat-o la călugărie,
de-au călugărit-o.

NICHITA STĂNESCU, Ion Neculce*, în* Amintiri din prezent*, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1985, p. 56–57, 59–61.*